

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.205>
УДК (1-52)+343.264:165.6/8[ГУЛАГ]

Оксана КІСЬ

докторка історичних наук, старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу соціальної антропології,
Інститут народознавства НАН України (Львів, Україна)
kis@ucu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8656-9374>

ЯК ДЕКОЛОНІЗУВАТИ СТУДІЇ ГУЛАГУ? ПАНІВНІ РОСІЙСЬКІ НАРАТИВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ*

Мета — розглянути проблему росієцентричності історії ГУЛАГУ в контексті дискусії про деколонізацію радянських студій, яка розгорнулася у західній академії на тлі російсько-української війни. **Методологія** полягає в наскрізному аналізі світової історіографії ГУЛАГУ, який дозволив встановити, що основні дослідження ґрунтуються саме на російських / російськомовних джерелах і публікаціях, що задають тематичні рамки, візії й оцінки. **Наукова новизна**. Вперше на конкретних прикладах показано, як такий підхід призводить до однобічного та викривленого знання про ГУЛАГ як про складне історичне явище. **Висновки**. Доводиться, що панування російських наративів й ігнорування перспектив інших національних груп є продовженням імперської політики СРСР та проявом

* Цей текст підготовлено на основі виступу під час заходу «Радянське “я” і радянське “ми”»: Круглий стіл з питань наукового осмислення радянського минулого в контексті російсько-української війни», що відбувся в Національному університеті «Кієво-Могилянська академія» 2 липня 2024 р.

Цитування: Кісь О. Як деколонізувати студії ГУЛАГУ? Панівні російські наративи та перспективи відновлення епістемологічної справедливості. *Український історичний журнал*. 2024. № 5 (578). С. 205—216. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.205>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

епістемологічної несправедливості. Пропонується вийти за межі класичних російськомовних текстів про ГУЛАГ й активніше включати в історичний аналіз різножанрові джерела особового походження представників і представниць інших етнічних груп, що дозволить побачити розмаїття досвідів неволі, зумовлених різними соціальними ідентичностями в'язнів (національними, гендерними, релігійними, політичними, професійними тощо).

Ключові слова: дослідження ГУЛАГУ, російські імперські наративи, деколонізація, епістемологічна справедливість.

Фахівець не може не помітити очевидні перекоси у знаннях про ГУЛАГ, які стали прямим наслідком ієрархічної системи виробництва цих знань у міжнародних гулагівських студіях. Від самого початку правила гри на цьому дослідницькому полі формували два основні гравці — російські історики та західні фахівці¹, котрі активно продукували й публікували солідні праці (книжкового формату) та вели жвавий діалог між собою, тоді як представники і представниці інших національних наукових традицій залишалися здебільшого на узбіччі ключових дискусій про ГУЛАГ. Про це недвозначно свідчать найбільш знакові історіографічні огляди про поступ відповідних студій, в яких заледве чи згадано імена чи доробок учених, які не належать до команд двох ключових гравців [1—3]. Їх не помічали, їхніх голосів не чули, та це не означає, що вони не існували або не мали що сказати.

Так само, як СРСР свого часу (а подекуди й донині) автоматично ототожнювали з Росією, радянські студії найчастіше зводили до російських радянського періоду, з повним ігноруванням особливостей інших складових (центрально-азійських, кавказьких, балтійських, східноєвропейських), ГУЛАГ розглядають і вивчають саме як явище російське. Такий фокус логічно аргументують зосередженістю основних архівів саме в РФ, російською мовою документообігу в межах радянської репресивної системи, наявністю величезного масиву російськомовних спогадів про ГУЛАГ, а також доступністю англomовних перекладів багатьох із них. Домінування російських першоджерел, науковців і публікацій створюють ілюзію достатності та універсальності того знання, яке вони генерують і поширюють, натомість знецінюючи чи ігноруючи як дріб'язкові й несуттєві будь-які спроби привернути увагу до явних тематичних прогалин і показати інші способи розуміння / інтерпретації цього явища чи його елементів.

Проблема, яку щораз важче ігнорувати та яку час визнати й вирішити у сучасних студіях ГУЛАГУ — це епістемологічна несправедливість («epistemic injustice»). На цю наскрізну хибу американської академії по відношенню до українських студій звернув увагу В. Чернецький, голова Асоціації славістичних, східноєвропейських та євразійських студій (ASEEES), аналізуючи її в контексті нерівного доступу до процесу продукування знання між тими, хто посідає привілейоване й центральне становище, і тими, хто говорить із периферії. «Тим, хто посідає владну позицію — привілейованим знавцям — навіть не спадає на думку, що ті,

¹ Тут «Захід» розуміється у широкому сенсі європейської та північноамериканської академії. Хоча у гулагівських студіях переважають американські вчені, та все ж є кілька авторитетних дослідників і дослідниць із Канади, Франції, Італії, Сполученого Королівства.

хто говорять з іншої суб'єктної позиції, з іншого досвіду, можуть запропонувати щось цінне. Вони заздалегідь відкидають перспективи, досвід і насичене знання, пропоноване з периферійної позиції, бо вважають їх нецікавими й несуттєвими. Це те, з чим стикалися як українці, так і представники інших культур, які були пригноблені та маргіналізовані в контексті Російської та радянської імперій» [4].

Вирішуючи, яке знання значуще й цінне, а яке — ні (в тому числі з мотивів захисту непохитності власних постулатів та ідей), «привілейовані знавці» фактично не залишають шансів для тих, хто продукує знання з периферії. Не останнім фактором у цьому процесі формування ієрархій знання є питання про те, хто фінансує розвиток певної галузі, дослідження, публікації, наукові форуми, навчальні програми, яким чином та чийми ресурсами, і загалом у чийх інтересах формується інфраструктура певної наукової ділянки. У випадку зі студіями ГУЛАГУ угода виглядає доволі прозорою і взаємовигідною, адже обидві сторони отримують бажане: одні (західні вчені) — доступ до першоджерел та місцевих експертів, інші (російські вчені) — промоцію власного імперського нарративу, інструментом якого в парадоксальний спосіб стає сталінський ГУЛАГ.

Упродовж останніх десяти років, відколи Росія розв'язала неоколоніальну війну проти України, в дослідженнях ГУЛАГУ не відбулося критичного переосмислення їх односторонності з непропорційно великою увагою саме до російського виміру його історії. Парадоксально, але етнічність (або національна належність, чи просто національність, як про неї зазвичай пишуть у мемуарах) — попри те, що вона була життєво ключовою для долі в'язнів у таборах — залишається маргінальною темою у студіях історії ГУЛАГУ. Дослідники продовжують приділяти дуже мало уваги досвіду різних національних груп в'язнів, і лише деякі з них намагалися опрацювати архіви репресивної установи, розташовані за межами Росії, або наважилися проаналізувати корпус спогадів та усних історій, опублікованих іншими мовами, окрім російської.

Фактично, основні праці з історії та антропології ГУЛАГУ базуються майже виключно на свідченнях його російських (або російськомовних) в'язнів, відповідно висновки зроблені на основі аналізу досвіду однієї нації, і їх досить некритично екстраполюють на всю багатонаціональну спільноту ув'язнених, хибно припускаючи однотипність життя будь-якого невільника в таборі. Ця «хвороба» не оминула навіть новаторського і проривного дослідження Е. Епплбом², яке є справжнім зразком антропології ГУЛАГУ [5]. Авторка аналізує кількадесят особистих свідчень тих, хто пережив табори, але не залучає низку знакових спо-

² Хоча Е. Епплбом позиціонує себе як журналістка і її праця про ГУЛАГ здобула Пулітцерівську премію у жанрі документальної прози (non-fiction) у 2004 р., насправді ця та інші її книжки з історичної тематики вирізняються ґрунтовною науковою основою. Авторка не лише узагальнює опубліковані праці фахових істориків, але й сама активно працює з першоджерелами (зокрема особового характеру — мемуарами, автобіографіями, усноїсторичними свідченнями, але також і з архівними документами), водночас додаючи людиноцентричності кожній такій темі (ГУЛАГ, Голодомор, крах комунізму у Східній Європі та ін.).

гадів українців чи поляків, навіть доступних англійською, не кажучи вже про багато інших, опублікованих українською, польською чи іншими мовами [7—15].

Іншим показовим прикладом виступає дослідницький доробок професорки Університетського коледжу Лондона С. Янг. Вона виконала неймовірно важливу роботу — уклала найповнішу бібліографію мемуарів про ГУЛАГ, яку оприлюднила онлайн 2016 р. Ця база даних містить сотні свідчень, опублікованих англійською та російською мовами, але вона не включає більшості спогадів, виданих у книжковому форматі мемуаристами інших національностей³ (як англійською, так і національними мовами) [16]. Вони наче не існують для цієї дослідниці, а отже — залишаються невидимими й для сотень користувачів цієї бази даних.

У своїй нещодавній публікації С. Янг проаналізувала найбільший корпус спогадів про ГУЛАГ з онлайн-бази мемуарів Сахаровського центру [25]. Вона застосувала так званий метод «дистанційного читання» для аналізу заголовків мемуарів, авторських передмов, вступної сцени (перші 500 слів основного тексту), «щоб виявити загальні підходи та ширші закономірності у цій традиції [...], щоб показати, як літературні категорії проявляють себе при розгляді наративів про ГУЛАГ, і оцінити їх вплив на наше розуміння цього масиву текстів як історичних свідчень». Досліджуючи, як автори ідентифікують свої твори, якими були їхні мотиви до написання, який був впливовий історичний контекст (подія), які були референтні тексти тощо, С. Янг доходить висновку про визначальну роль російської класичної літературної традиції в мемуарах про ГУЛАГ, не уточнюючи, якою мірою це стосується свідчень неросіян.

У цьому дослідженні С. Янг помічає й визнає, що національне питання посідає значуще місце у спогадах неросіян (калмиків, литовців, латишів, кримських татар, чеченців та ін.; хоча українців в її тексті не згадано взагалі), їй не спадає на думку, що ця відмінність свідчить про присутню різницю не лише особливостей цього жанру чи цього типу першоджерел, але й самого людського досвіду ГУЛАГУ загалом, і є сигналом, щоб спробувати проаналізувати інші — неросійські — масиви мемуарів. Хоча авторка й зазначає, що не претендує на ексклюзивність чи вичерпність класифікації, яку пропонує у своєму дослідженні, та все ж наостанок стверджує, що «не існує достатньої кількості додаткових текстів, які могли б вплинути на результати, а їх додавання створює ризик повернутися до процесу сортування кращих і гірших зразків, чому власне й мало на меті запобігти використанню корпусу як такого» [25, С. 156]. Тобто дослідниця вважає саме цей масив мемуарів повністю репрезентативним і свідомо екстраполює свої висновки далеко за межі досліджуваного нею корпусу, таким чином позбавляючи сотні інших свідчень ГУЛАГУ, що знаходяться за межами цієї бази (насамперед неросійськомовних), будь-якого потенціалу новизни або пізнавальної цінності.

Іншим, не менш разючим, прикладом такої засліпленості російським емпіричним матеріалом стало дослідження італійця А. Гуллотта, який аналізує вкрай маловивчену сторону таборового повсякдення, а саме поетичну творчість

³ Серед таких публікацій, напр.: [17—24].

в'язнів [26]. Достатньо прогнозовано, його аналіз ґрунтується винятково на російськомовних віршах. Авторська класифікація цілком логічно визначає три типи творів: по-перше, письмова поезія, створена в межах офіційної (санкціонованої адміністрацією таборів) діяльності культурно-виховних частин (для табірної преси, стінгазет та іншої пропаганди); по-друге, усна таємна поетична творчість невільників безпосередньо під час ув'язнення в таборах (заборонена й карна); по-третє, вірші, написані та почасти оприлюднені після звільнення, як спогад-рефлексія про пережите. Позірно цілком легітимна класифікація не витримує випробування національним питанням. Не складно зрозуміти, що перша категорія існує виключно для російськомовної поезії, оскільки саме російська мова була офіційною у цій інституції, адже в рамках роботи КВЧ інші національні мови навряд чи мали шанси на представлення. Дослідник, чий аналіз смислів та значення табірної поетичної творчості загалом дуже цінний, просто не помітив величезного масиву табірної поезії іншими мовами й не усвідомлює обмеженості власного дослідження та своїх аж ніяк не «універсальних» класифікацій.

Цей росієцентричний перекис стає особливо разучим, коли розумієш непропорційність (чи відсутність) уваги до реального обсягу текстів, які доступні для дослідження. Наприклад, у період між 1993 і 2000 рр. лише в Естонії було опубліковано вісім (!) збірників табірної поезії колишніх політв'язнів-естонців. Їх аналіз розкриває розмаїття тем, унікальні особливості змісту та форми віршів, котрі мають аж надто мало спільного з російськими поетичними текстами, що переконливо показала у своїй розвідці професорка літератури з Тартуського університету Р. Лотман [27].

Часом навіть ті дослідники й дослідниці, які намагаються зробити студії ГУЛАГУ більш інклюзивними за певними характеристиками (наприклад, показати гендерні особливості жіночих досвідів), все одно не здатні вийти за межі російського наративу. Так, від початку 2000-х рр. у США опубліковано низку збірників та окремих книжок англomовних перекладів спогадів колишніх невільниць — жінок різних національностей, віку, соціального походження, яких було репресовано у сталінські часи [28—32]. Однак свідчення українок-політв'язнених у цих публікаціях практично відсутні (за винятком єдиного фрагмента споминів Н. Суровцової [10]). Спогади представниць інших націй також дуже поступаються за кількістю й обсягом російським. Таким чином неросійські жіночі досвіди залишаються невідомими для дослідників, а представники і представниці інших націй — укотре дискримінованими, тепер уже не в ГУЛАГУ, але у студіях ГУЛАГУ.

Ця парадоксальна ситуація визнання важливості національної належності (й особливої ролі земляцтва — національних груп взаємодопомоги) для виживання в таборах і, водночас, майже повного ігнорування цих досвідів у ширших дослідженнях, є закономірним наслідком російського колоніального привласнення навіть цієї трагічної частини історії низки націй, чії представники і представниці зазнали політичних репресій та пережили ув'язнення. Росія контролювала ГУЛАГ не лише тоді, коли цю систему було створено й коли вона функціонувала як частина репресивної тоталітарної машини, але й після її зникнення контролює

те, як саме світ буде її вивчати, бачити, розуміти. Інструментом такого опанування ГУЛАГУ стали нарративи, створені російськими мемуаристами, насамперед знакові тексти О. Солженіцина та В. Шаламова. Вони не лише визначили стандарти «жанру», запропонували оптику погляду, але й розставили відповідні смислові акценти, задали рамки, означили напрями досліджень у цій царині. Добре відомо, що задовго до публікації *opus magnum* О. Солженіцина Захід уже мав змогу ознайомитися з цілою низкою інших особистих свідчень, оскільки «потужний жанр літератури ГУЛАГУ постав наприкінці 1930-х і розвинувся впродовж періоду холодної війни» [33]⁴, і при цьому українці відіграли провідну роль у викритті сталінського злочинного режиму та його репресивної інституції. Однак формотворчий вплив згаданих «канонічних» текстів О. Солженіцина й В. Шаламова (які самі собою не є дослідженнями ГУЛАГУ) на дослідницьке поле виявився настільки потужним, що відповідні студії навіть ведуть відлік свого існування саме від першої публікації «Архіпелаг ГУЛАГ» у 1973 р. [1, С. 1].

Навіть найновіші студії далі продовжують позиціонувати себе та оцінювати поступ цілого дослідницького поля крізь призму і по відношенню до «основоположного» тексту О. Солженіцина та інших знаних російських мемуаристів. Провідні дослідники ГУЛАГУ в кожній своїй праці й надалі вважають за необхідне не просто згадати «Архіпелаг...», але повсякчас покликаються на цей текст, наче релігійні люди — на Святе Письмо чи комуністи — на твори В. Леніна, співвідносячи свої дослідницькі питання і знахідки з тим, що було сказано в «писанні». Це спостерігається навіть тоді, коли предмет вивчення не має безпосереднього стосунку до О. Солженіцина чи його текстів. Наприклад, С. Янг, аналізуючи згаданий раніше корпус спогадів про ГУЛАГ, у своїй статті покликається на О. Солженіцина 13 разів [25]. А. Баренберг та Е. Джонсон, розкриваючи значення «архівної еволюції» для розвитку гулагівських досліджень, згадують О. Солженіцина з перших рядків статті й далі 18 разів [38].

При цьому фахівцям добре відомі всі притаманні цьому літературному тексту обмеження та суперечності, як і той факт, що при його підготовці автор активно спілкувався з іншими колишніми політ'язнями, був знайомий з їхніми спогадами й вочевидь використав їхні розповіді у своїй книжці. Безумовній канонізації цього автора не заважає і той факт, що антисталінські погляди О. Солженіцина цілком безпроблемно поєднувалися в нього з великоросійським імперським світоглядом⁵. Цього факту сам класик не приховував, чітко виклавши свої міркування щодо «українського й білоруського питання» у програмній статті, присвяченій «облаштуванню Росії» [39], фактично заперечивши автономне існування цих двох націй у душі теорії «триєдиного російського народу».

⁴ При цьому існує англomовний збірник, що містить скорочені тексти десятка таких неросійських спогадів про ГУЛАГ, які передували О. Солженіцину [34]. Серед перших потужних українських свідчень: [35—37].

⁵ Хоча О. Солженіцин згадує про українських і литовських націоналістів-політ'язнів та визнає їх ключову роль у табірних повстаннях, утім національне питання не належить до провідних тем у його тексті, отже й у студіях ГУЛАГУ воно залишилося маргінальним.

До слова, саме ці тези нині активно використовує російський очільник для виправдання агресії проти України.

Вже після публікації «Архіпелагу ГУЛАГ» й особливо після розпаду СРСР світ побачили дослівно сотні інших свідчень (розмаїтих за обсягом, структурою, змістом та інформативністю щодо різних аспектів табірного життя). Їхні автори пройшли через різні місця несвободи, в'язниці, заслання, тож фактично у сукупності ці спогади покривають усю територію і весь період існування ГУЛАГУ. Чимало тем, до яких чи то ніколи не звертався О. Солженіцин, чи то висвітлював їх досить куцо, однобічно й упереджено, досі залишаються «білими плямами» у відповідних студіях. І це насправді легко виявити, якщо лише спробувати вийти за межі канону. Один зі студентів курсу «Антропологія Гулагу», який я викладала навесні 2024 р. в Університеті Річмонда, під час обговорення фрагментів мемуарів двох поляків — священника В. Цішека [40] та юнака К. Колонна-Чосновського [41] з подивом зауважив, що не знаходив нічого подібного в «Архіпелагу ГУЛАГ», і навіть не уявляв, що про досвід таборів можна розповідати з перспективи людяності й оптимізму.

Та більшість цих свідчень (навіть оприлюднених англійською мовою) залишаються без належної уваги дослідників. Почасті через інерцію і звичку, почасти — через недооцінку інформативного потенціалу або літературної якості самих текстів, ще частіше — через банальне незнання мов (особливо коли йдеться про мемуари національними мовами колишніх в'язнів), але головним чином — через колоніальну зверхність. ГУЛАГ далі сприймається як російське явище, для розуміння котрого досить володіти однією мовою й аналізувати лише російськомовні джерела (офіційні чи особисті). Дослідження продовжують обертатися навколо домінуючих наративів, колись створених російською історією та оптикою ГУЛАГУ. Таке вузьке «тунельне бачення» крізь призму спогадів, які написано переважно росіянами та / чи російською мовою, і які репрезентують одну (нехай і різношерсту, але далеко не всю) частину «населення» ГУЛАГУ, є серйозним викликом для всієї галузі, залишаючи нам у кращому випадку неповне й однобічне, а в гіршому — неточне та викривлене розуміння досвіду тоталітаризму в його найбільш жахливому втіленні, яким були сталінські табори.

Голоси українських в'язнів, котрі становили до 20 % й були другою за чисельністю етнічною групою серед усього контингенту ГУЛАГУ, донедавна були виключені з наукового обігу та академічних дискусій, незважаючи на досить значний масив уже опублікованих спогадів й усноісторичних джерел, доступних для дослідників⁶. Аналіз українських свідчень доводить, що неврахування специфічного досвіду в'язнів неросійського походження робить знання про це явище дуже обмеженими та однобічними, ціла низка тем, пов'язаних із різними сторонами

⁶ Заради справедливості варто визнати, що в Україні на сьогодні є лише кілька ґрунтовних досліджень з історії ГУЛАГУ. Це кілька монографій, які з'явилися у 2000-х рр. і стали справді гідним внеском у світову історіографію, однак, за винятком дослідження О. Кісь [42], їх не помітили поза межами нашої країни. Йдеться, насамперед, про праці Н. Колошук, Т. Вронської, Л. Бондарук [43—46].

табірного досвіду, залишаються невивченими, а наявні інтерпретації можуть виявитися почасти хибними. Як наукова спільнота, ми несемо відповідальність за продукування доказових і всебічних знань, тож якщо історики ГУЛАГУ продовжують діяти вибірково, ігнорувати значну частку релевантних, інформативних та достовірних першоджерел, що це говорить про цю дослідницьку галузь?

І що відбудеться з дослідженнями ГУЛАГУ (або чого можна очікувати), коли вийти за межі ключових російських історій і розширити джерельну базу, щоб включити і вивчити досвіди інших народів? На тлі повномасштабної агресії РФ історики ГУЛАГУ починають поступово усвідомлювати обмеженість попереднього підходу та активніше цікавитися неросійською перспективою. Першим кроком на цьому шляху мало б стати удоступнення найбільш інформативних спогадів колишніх політв'язнів інших націй шляхом їх перекладу на англійську та інші мови. Прикладом такого підходу може стати унікальний за своїми масштабами й національним розмаїттям проект «Пам'ять націй» [47] — онлайн-архів аудіозаписів близько 10 тис. особистих історій тих, хто пережив два тоталітарних режими (комунізм і нацизм) у різних країнах Центрально-Східної Європи⁷. З іншого боку, переорієнтація західних істориків на архівні установи постсоціалістичних країн (України, держав Балтії, Казахстану та ін.) почасти вимушена, зумовлена політичними обставинами: тоді як Російська Федерація не просто закриває свої архіви, але й стає фізично небезпечним місцем для іноземців, лібералізація доступу до документів колишніх спецслужб у демократичних країнах Центрально-Східної Європи робить їх привабливими для дослідників.

Великий потенціал має партнерська співпраця західних та місцевих істориків, в якій сучасні теорії й методологічні підходи можна ефективно поєднати з глибоким знанням локальних контекстів і джерельної бази. Результатом такої успішної співпраці, наприклад, стало 3-томне видання документів [49] та монографія канадської дослідниці Л. Віоли [50], підготовлена на українських матеріалах.

Деколонізація студій ГУЛАГУ вже почалася, проте цей процес буде розвиватися лише тоді, коли історики, замість відчайдушно чіплятися за усталені російські наративи, спробують порушити незручні, але важливі питання. Наприклад: що можна дізнатися про виживання та опір у таборах, досліджуючи практики інших національних і гендерних груп? Або: що зміниться в раніше вибудованій картині ГУЛАГУ, якщо залучити до аналізу, окрім великих канонічних опублікованих мемуарів, сотні малих автобіографічних жанрів (рукописні свідчення, усні історії, інтерв'ю для місцевих ЗМІ, листи тих, хто вижив, або короткі розповіді про одну подію чи одну особу у збірниках, опублікованих національними асоціаціями політичних в'язнів), що доступні переважно на локальному рівні?

⁷ Інший багатомовний проект «Європейська пам'ять про Гулаг» [48], автори якого зібрали 85 свідчень про сталінські депортації, також поступово оприлюднює аудіозаписи цих розповідей онлайн для загального доступу. Щоправда, відповідний сайт усе ще перебуває у стані розробки й частина розділів порожні.

При цьому важливо розуміти, як докорінно може змінитися наша перспектива, коли складні наративи високої літературної якості, створені високоосвіченими представниками репресованих радянських еліт, зіставити з простими розповідями звичайних людей, які, втім, чи то мали сильні антирадянські погляди, чи володіли знаннями, навичками, вірою, поглядами і кмітливістю, необхідними для адаптації та виживання (фізичного й ментального) в таборах? Як ці (інакші) історії підважать і трансформують наше усталене розуміння ГУЛАГУ як інституції та як людського досвіду, що склалося на основі кількох текстів, колись (із незрозумілих причин) обраних еталонними для всієї галузі?

Російська війна проти України оприявнила світові (давно відому українцям та багатьом іншим поневоленим народам) імперську сутність і російської ідеї, і російської культури, і російської науки. Тепер виявилось, що деколонізації потребують і західні студії Центрально-Східної Європи — простору, що його імперія (почасти) окупувала географічно, але також і привласнила епістемологічно. Деколонізація радянських студій давно на часі, однак зараз для цього з'явилася реальна нагода й можливість, поки західна академія вийшла (чи надовго?) з летаргічного сну, в якому їй надто довго марилися лише сюжети за мотивами росієцентричного наративу цілого цього регіону.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Barenberg, A., Bell, W. T., Kinnear, S., Maddox, S., Viola, L. New Directions in Gulag Studies: a Roundtable Discussion. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*. 2017. 59(3-4): 376-395.
2. Bell, W., Marc, E. A Supplement to Selected Bibliography of Historical Works on the Gulag. *Gulag Studies*. 2011. 4: 121-126.
3. Bell, W. Gulag Historiography: An Introduction. *Gulag Studies*. 2009—2010. 2-3: 1-20.
4. Chernetsky, V. Russia selectively and deceptively manipulates Western discourses. *Forum for Ukrainian Studies*. 2023. URL: <https://ukrainian-studies.ca/2023/10/06/interview-with-vitaly-chernetsky-russia-selectively-and-deceptively-manipulates-western-discourses/> (дата звернення: 09.07.2024).
5. Applebaum, A. *Gulag: A History*. New York: Doubleday, 2003.
6. Meshko, O. Memoirs. *The Ukrainian Review*. 1979. 27(2): 35-54; 3: 36-50; 4: 22-50.
7. Meshko, O. *Between Death and Life*. New York: Women's Association for the Defense of Four Freedoms for Ukraine, 1981.
8. Prychodko, N. *One of the Fifteen Million*. Toronto; Vancouver: Dent, 1952.
9. Tumanov, A. *Where We Buried the Sun: One Woman's Gulag Story*. Edmonton, Alberta: NeWest, 1999.
10. Surovtseva, N. [Nadiia Surovtsova]. Vladivostok Transit. Vilensky S. (Ed.) *Till My Tale is Told: Women's Memoirs of the Gulag*. Bloomington: Indiana University Press, 1999. 181-210.
11. Surovtsova, N. *Spohady* [Memoirs]. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy, 1996 [in Ukrainian]. [Суровцова Н. *Спогади*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996].
12. Skarga, B. *Po wyzwoleniu 1944—1956*. Paris: Instytut Literacki, 1985 [in Polish].
13. Marchenko, Z. *Semnadtsat' let na ostrovakh GULAGa*. Moscow: Vozvrashchenie, 1999 [in Russian].

14. Horalewskyj, T. B., Arey, D. (Eds.) *Invincible Spirit: Art and Poetry of Ukrainian Women Political Prisoners in the U.S.S.R.* Baltimore: Smoloskyp Publishers, 1977.
15. Latkovska Wojtuszkiewicz, H. *I Lived through Hell on Earth: Sixteen Years in Siberia.* Baltimore, MD: Gateway Press, 1998.
16. Young, S.J. *Gulag Bibliography. Sarah J. Young: Russian Literature, History and Culture.* 2016. URL: <https://sarahjyoung.com/site/gulag-bibliography/#S> (дата звернення 09.07.2024).
17. Petrencu, A., Cojocaru, L.D., Pădureac, L. (Eds.). *Români în Gulag: memorii, mărturii, documente.* 2 Vols. Tipografia Balacron, 2014 [in Romanian].
18. Bouska, T., Pinerova, K. (Eds.) *Czechoslovak Political Prisoners. Life Stories of 5 male and 5 Female Victims of Stalinism.* Prague, 2009.
19. Lehtmetts, A., Hoile, D. *Sentence: Siberia. A Story of Survival.* Hartwell, Australia: Sid Harta Publishers, 1994.
20. Balkelis, T., Davoliūtė, V. (eds.). *Narratives of Exile and Identity: Soviet Deportation Memoirs from the Baltic States.* Budapest: Central European University Press, 2018.
21. Rudienė, V. (ed.) *Lietuvos gyventojai lageriuose ir tremtyje.* 3 Vols. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017—2018 [in Lithuanian].
22. Szyszko-Grzywacz, A. *Łagierniczka. Wspomnienia z Workuty 1945—1956.* Warszawa: Ośrodek Karta, 2022 [in Polish].
23. Warlikowski, S. *Kołyma. Polacy w sowieckich łagrach.* Warszawa: Zona zero, 2019 [in Polish].
24. Warlikowski, S. *Polacy w sowieckich łagrach. Nie tylko Kołyma: Wspomnienia i dokumenty.* Warszawa: Zona zero, 2021 [in Polish].
25. Young, S.D. *Framing Gulag Memoirs: A Distant Reading.* Barenberg A., Johnson E.D. (Eds.). *Rethinking the Gulag: Identities, Sources, Legacies.* Bloomington: Indiana University Press, 2022. 155-180.
26. Gullotta, A. *Gulag Poetry: An Almost Unexplored Field of Research.* Fischer von Weikersthal F., Thaidigsmann K. (Eds.) *(Hi-)Stories of the Gulag: Fiction and Reality.* Heidelberg: Universitätsverlag, 2016. 175-192.
27. Lotman, R. *Fearlessness and Resistance in the Gulag: Estonian Prison Camp Poetry.* *Interlitteraria.* 2023. 28(2): 187-208.
28. Shapovalov, V. *Remembering the Darkness: Women in Soviet Prisons.* New York: Rowman and Littlefield Publishers, 2001.
29. Vilensky, S. *Till my tale is told: Women's Memoirs of the Gulag.* Bloomington: Indiana University Press, 1999.
30. Gregory, P.L. *Women of the Gulag: Portraits of Five Remarkable Lives.* Stanford: Hoover Institution Press, 2013.
31. Gheith, J.M., Jolluck, K.R. (Eds.) *Gulag voices: Oral histories of Soviet Incarceration and Exile.* New York: Palgrave Macmillan, 2011.
32. Applebaum, A. (Ed.) *Gulag Voices: An Anthology.* New Heaven: Yale UP, 2011.
33. Pastushenko, T. *Ukrainci v GULAG v entsyklopedychnykh vydanniakh: dzherela i stan doslidzhen.* *Storinky voiennoi istorii Ukrainy.* 2019. 22: 47-59 [in Ukrainian].
[Пастушенко Т. Українці в ГУЛАГ в енциклопедичних виданнях: джерела і стан досліджень. *Сторінки воєнної історії України.* 2019. Вип. 22. 47—59].
34. Critchlow, D.T., Critchlow A. (Eds.) *Enemies of the State: Personal Stories from the Gulag.* Chicago: Ivan R. Dee, 2002.
35. Iurchenko, V. *Shliakhmy na Solovky.* Lviv, 1931 [in Ukrainian].
36. Iurchenko, V. *Zi solovertsokoho perkla na voliu.* Lviv: Chervona Kalyna, 1931 [in Ukrainian].

37. Kravchenko, V. I *Chose Freedom: The Personal and Political Life of a Soviet Official*. New York: Charles Scribner's Sons, 1946.
38. Barenberg, A., Johnson, E.D. *Gulag Studies Since the Archival Revolution*. Barenberg A., Johnson E.D. (Eds.) *Rethinking the Gulag. Identities, Sources, Legacies*. Bloomington: Indiana UP, 2022. 1-15. DOI: 10.1080/00085006.2017.1384665.
39. Solzhenitsyn, A. *Kak nam obustroit Rossiu*. URL: <https://www.msk.kp.ru/daily/24141/359116/> [in Russian].
[Солженицын А. Как нам обустроить Россию. *Специальный выпуск. Брошюра к газете «Комсомольская правда»*. 1990. URL: <https://www.msk.kp.ru/daily/24141/359116/> (дата звернення: 09.08.2024)].
40. Cizek, W. *With God in Russia*. New York: HarperCollins Publishers, 2017.
41. Colonna-Czosnowski, K. *Beyond the Taiga: Memoirs of a Survivor*. Sussex, England: Caldra House Ltd., 1998.
42. Kis, O. *Survival as Victory. Ukrainian Women in the Gulag*. Cambridge: Harvard University Press, 2021.
43. Koloshuk, N. *Tabirna proza v paradyhmi postmodernu*. Lutsk: Vezha, 2006 [in Ukrainian].
[Колошук Н. Табірна проза в парадигмі постмодерну. Луцьк: Вежа, 2006].
44. Vronska, T. *Upokorenna strakhom: simeine zaruchnytstvo v karalnii praktytzi radianskoi vlady (1917—1953 pp.)*. Kyiv: Tempora, 2013 [in Ukrainian].
[Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво в каральній практиці радянської влади (1917—1953). Київ: Темпора, 2013].
45. Vronska, T. *Povtornyky: pryrecheni brantsi Gulagu*. Kyiv: Tempora, 2019 [in Ukrainian].
[Вронська Т. Повторники: приречені бранці Гулагу. Київ: Темпора, 2019].
46. Bondaruk, L. *Priamostoiannia: Ukraintsi v osoblyvykh taborakh Gulagu*. Kharkiv: Folio, 2023 [in Ukrainian].
[Бондарук Л. Пряmostoianня: Українці в особливих таборах ГУЛАГу. Харків: Фоліо, 2023].
47. *Memory of Nations*. URL: <https://www.memoryofnations.eu/en/> (дата звернення: 09.08.2024).
48. *European Memory of the Gulag*. URL: <https://www.gulagmemories.eu/uk> (дата звернення: 09.08.2024).
49. Vasyliiev, V., Viola, L., Podkur, R. (Eds). *Vidlunnia Velykoho teroru: Zbirnyk dokumentiv*. Vol. 1. Kyiv: Zakharenko, 2017; Vol. 2. Kyiv: Zakharenko, 2018; Vol. 3. Kyiv: Zakharenko, 2019 [in Ukrainian].
[Васильєв В., Віола Л., Подкур Р. (ред.) *Відлуння Великого терору: Зб. док. Т. 1*. Київ, 2017. Т. 2. Київ, 2018. Т. 3. Київ, 2019].
50. Viola, L. *Stalinist Perpetrators on Trial: Scenes from the Great Terror in Soviet Ukraine*. New York: Oxford University Press, 2017.

Надійшла / Received 11.08.2024

Oksana KIS

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Senior Research Fellow,
Head of the Department of Social Anthropology,
Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine (Lviv, Ukraine)
kis@ucu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8656-9374>

HOW CAN WE DECOLONIZE THE GULAG STUDIES?
PREVAILING RUSSIAN NARRATIVES AND PROSPECTS
TO ACHIEVE EPISTEMOLOGICAL JUSTICE

The purpose is to examine the problem of Russocentrism of the history of the Gulag in the context of the discussion on decolonization of Soviet studies that has developed in the Western academy during the Russo-Ukrainian war. **The methodological basis** consists of the end-to-end analysis of the world historiography of the Gulag to expose that the principal historical researches are based on Russian / Russian-language sources and publications, which de facto determine the thematic framework, visions and assessments. *The novelty* derives from the fact that for the first time the concrete examples are used to show how Russocentric approach leads to a one-sided and distorted knowledge of the Gulag as a complex historical phenomenon. **Conclusions.** The author argues that the dominance of Russian narratives and the neglect of the perspectives of other national groups is a continuation of the USSR's imperial policy and a manifestation of epistemological injustice. The author suggests going beyond the classic Russian-language texts on the Gulag and including more primary sources produced by representatives of other ethnic groups in the historical analysis. This will allow us to see the diversity of experiences of captivity as a consequence of different social identities of prisoners (national, gender, religious, political, professional, etc.).

Keywords: *Gulag Studies, Russian imperial narratives, decolonization, epistemological justice.*